NyS

Titel:	Kohærens af anden orden [Andenordenskohærens] [Fejlagtigt trykt med følgende undertitel: "Synspunkter på kasus i moderne dansk"]
Forfatter:	Ib Ulbæk
Kilde:	*NyS – Nydanske Sprogstudier* 45, 2013, s. 73-103
Udgivet af:	NyS i samarbejde med Dansk Sprognævn
URL:	www.nys.dk

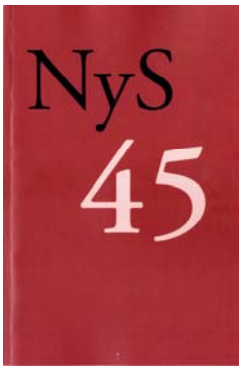

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel
Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik"
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet"
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed
Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Kohærens af anden orden

IB ULBÆK

En tekstlingvistisk grundantagelse om tekster er, at de hænger sammen. De er kohærente. Nogle tekster er mere kohærente end andre, det er velkendt (men ellers, se Ulbæk 2001). Men internt i teksterne er der også grader af kohærens: Nogle dele af teksten hænger bedre sammen end andre. Og det, vi vil se på her, er, at dele af teksterne er inkohærente – uden at teksten bryder sammen. Det skal både belyse teksterne og deres måde at være tekster på og skal hjælpe til at belyse begrebet kohærens.

Et eksempel kan belyse problemstillingen:

Salzach er ingen munter Flod, og der ligger en lille Landsby paa dens østre Bred, der er meget trist, meget fattig og sælsomt stille.
Som en elendig Flok af vantrevne Tiggere, der er bleven standsede af Vandet og Ingenting har havt at give i Færgeløn, staa Husene nede paa den yderste Bræmme af Bredden, med deres værkbrudne Skuldre trykket mod hinanden, og stage haabløst med deres trøskede Krykkestolper i den graalige Strøm, medens deres sorte, glandsløse Ruder fra Baggrunden af Svalegangene stirre med et skulende Udtryk af hadefuld Kummer efter de lykkeligere Huse derovre, der enkeltvis og to og to og hist og her i hyggelige Klynger sprede sig over den grønne Slette langt bort ind mod det gyldentdisede Fjerne. Men om de fattige Huse staar der ingen Glands, kun rugende Mørke og Tavshed tynget af Lyd fra Floden, der trevent, men dog aldrig standsende siver forbi, mumlende hen for sig paa sin Vej saa livstræt, saa underligt aandsfraværende.

Solen var ved at gaa ned; Cikadernes klingre Glassummen begyndte at opfylde Luften paa den anden Side og bares nu og da over af pludselige matte Vindpust, der kom og døde hen i Flodbrynets Væxt af tynde Vidier.

Oppe paa Floden kom der en Baad.
(J.P. Jacobsen: To Verdener. En Skitse, i Jacobsen 1973, 73).[1]

Der kan siges meget om kohærens med udgangspunkt i denne indledning til *To Verdener*, men det, vi skal fokusere på her, er forholdet mellem 2. og 3. afsnit. I første afsnit introduceres vi for den ikke-muntre flod og den landsby, som er på dens østlige bred, og som deler ikke-muntre egenskaber med floden. Landsbyens huse karakteriseres i afsnit 2 i overensstemmelse med den første beskrivelse og i kontrast til huse på den anden bred. Afsnittet slutter med at bringe landsbyens huse sammen med floden igen, men beholder husene som emne. Og derefter skiftes der emne, idet vi går fra 2. til 3. afsnit . Vi går fra:

1. Men om de fattige Huse staar der ingen Glands…

Til:

2. Solen var ved at gaa ned.

Mere dramatisk kan det vel næppe være, fra huse ved Salzach til planetens livgiver, Solen. Og skiftet markeres yderligere i tid: fra præsens til præteritum. Jeg ved godt, at det for alle os trænede læsere og sprogbrugere ikke opleves som nogen stor dramatik. Men der er netop ingen sammenhæng! *And now for something completely different*, som Monty Python har gjort udødeligt. Og det inden for samme historie!

Hele pointen med denne fremstilling er, at dette dramatiske skift fører til en naturlig organisering af teksten. Det er med andre ord ikke et tegn på en dårlig tekst, at der er mangel på kohærens, men et tekstligt organiseringsmiddel. Denne organisering understøttes i novellesamlingen typografisk ved tredobbelt linjeskift og en stjerne i midten (betydningen af dette vender jeg tilbage til sidst i artiklen).

Min påstand er, at det, der sker, er, at inkohærensen har eller kan have flere funktioner:

1) Som afslutter: Nu skal der ikke tales mere om den sag i denne omgang
2) Som organisator: Ved at være et specifikt andet emne tildeler det nye emne en funktion til det gamle emne.
3) Signal til andenordenskohærens: Teksten er ikke førsteordenskohærent her, men kohærent på et "højere" niveau. Det er op til læseren at slutte (inferere) sig frem til denne nye kohærens.

Tankegangen er simpel – og skal være det, hvis teorien skal fungere som forklaring på, hvordan mennesker parser tekster: Modtager konstaterer kohærensbrud, men forventer kohærens pga. tekstnærhed af de enkelte sætninger. Modtager infererer, at kohærensen må eksistere på et højere niveau (kohærens af anden orden) og søger efter de rette kategorier til at samordne teksten igen. Andenordenskohærens er derfor inferensbaseret.

TEORIEN OM ANDENORDENSKOHÆRENS

Teorien baserer sig på to forudsætninger: For det første, at kohærens er et gyldigt begreb til at beskrive tekster med. For det andet, at det er muligt at forklare, hvad kohærens af første og anden orden er – eller må være.

Kohærens er ofte angivet som den – vage – påstand, at det beskriver det forhold, at tekster hænger sammen (jf. fx Vagle et al. 2004). Som sådan kan det synes at være et begreb i bekneb for en teori og en skærpelse synes nødvendig. Men som tingene står nu, så er begrebet kohærens uomgængeligt. Vi har ikke noget andet begreb til at fange det særlige forhold ved tekster, som gør, at to eller flere sætninger sat efter hinanden danner en helhed (hvis de vel at mærke har den rette indbyrdes relation). Grammatiske, semantiske eller pragmatiske begreber alene og sammen giver os ikke det nødvendige begrebsfelt til at fange denne opbygning af en tekststruktur, som bygger på enkeltsætninger og deres interne struktur og brug, som beskrevet af netop de tre sprogområder.

Kohærens af første orden er, når to sætninger i umiddelbar forlængelse af hinanden hænger sammen, er indbyrdes kohærente. Kohærens af anden orden er, når to tilsvarende sætninger ikke gør det, altså er inkohærente, men så gør det alligevel, fordi det er muligt at finde kohærensen på et trinhøjere niveau. Inkohærens er så, når der ikke er førsteordenskohærens og ej heller andenordenskohærens.[2]

Hvis dette skal blive en klar teori, så må man kunne redegøre for førsteordenskohærens. Hvad betyder det, at to sætninger hænger sammen? Her vil jeg gribe tilbage til en forkætret teori (nemlig tidlig Kintch og van Dijk 1978, for kritik, se fx Borchmann 2010).[3] De hænger sammen, hvis de – i første omgang – handler om det samme. "Handler om det samme" er så hvad? Det betyder, at de har samme diskursreferent (for dette tekstlingvistiske begreb, se Ulbæk 2005).

3. Her er en mand. Han er glad. Han har købt fire Viborgdæk

Alle tre sætninger handler om en og samme mand. Men der siges også noget om denne mand: at han er her (i fjernsynet – dette er en gammel reklame – efter hukommelsen), at han er glad, og at han har købt nogle dæk. Altså: Han introduceres (man kan sige noget om ham).[4] Og der siges, at han er glad og har erhvervet sig disse dæk. Så udover at vi har samme entitet, som omtales i alle sætningerne, så siges der også noget om ham, som hænger sammen på tværs af sætningerne. Vi slutter, at han er glad, fordi han har købt disse dæk. Så der er også en konnektionsrelation mellem sætningerne – en begrundelsesrelation (jf. Togeby 1994). Altså:

Der er førsteordenskohærens, hvis og kun hvis:

1) Der tales om samme referent fra en sætning til den næste
2) Der er en (udtrykt eller infereret) relation fra sætning til sætning, der muliggør en integreret og konsistent mental model[5]

Der er ikke førsteordenskohærens, hvis 1) gælder og 2) ikke:

4. Her er en mand. Han er glad. Han døde i går.

Et menneske kan ikke præsenteres for os – levende – og så være død.

Der er ikke førsteordenskohærens, hvis 1) ikke gælder og 2) gør:

5. Her er en mand. Han er glad. Glad er også vores næste gæst.

Dette har jeg karakteriseret som pseudo-kohærens (i Ulbæk 2005) – et ofte benyttet trick af radio- og tv-værter, som forsøger at skabe flow ved at binde to indslag sammen, som ikke har noget med hinanden at gøre (integrationen går udelukkende via prædikatet, ikke diskursreferenten).

Og endelig er kohærensen blevet til inkohærens, hvis hverken 1) eller 2) gælder:

6. Her er en mand. Roser giver glæde.

Det skal nok allerede nu pointeres, at selv om førsteordenskohærens forudsætter referentsammenfald og konneksionsrelationer mellem sætningerne, så er dette ikke nødvendigvis manifeste størrelser i teksten. Det kunne allerede ses af, at begrundelsesrelationen mellem glæden og ejerskabet af dæk ikke udtrykkes direkte (ved at relatere de to sætninger med konjunktionen "fordi"). Og tilsvarende gælder det for de referentielle størrelser: Det kræver en form for slutning, at der er en anaforisk relation mellem "manden" og "han", at pronominale størrelser kobles til fuldformer, i dette tilfælde appellativet. Og der eksisterer andre muligheder for at etablere koreference: overbegreb – underbegreb (hunden – schæferen), ellipse (jeg var forbavset. Troede ikke det var muligt), parafrasering (satellitten – den lille himmelfræser) og sikkert flere andre måder (Halliday 1994).

Så langt, så godt, men kan man så etablere førsteordenskohærens i det første afsnit af *To Verdener*? Det er en slags prøvesten!

Her er begyndelsen igen:

Salzach er ingen munter Flod, og der ligger en lille Landsby paa dens østre Bred, der er meget trist, meget fattig og sælsomt stille.

Salzach er diskursreferent, og der etableres kohærens mellem de to sideordnede sætninger, ved at *Salzach* og *dens* korefererer til samme entitet, en flod. Det hævdes om Salzach, at den er en flod, og at der befinder sig en landsby på dens østlige bred. Teksten lægger allerede her op til et perspektivskifte i introduktionen af landsbyen …

Allerede nu er vi nødt til at afbryde analysen, fordi vi har brug for andenordenskohærensbegrebet her. Så først en præcisering af, hvad det er for en størrelse.

ANDENORDENSKOHÆRENS

Begrebet andenordenskohærens skal bruges til at afdække en tekstlingvistisk funktion af inkohærens i tekster, som ikke er inkohærente. Min pointe er, at teksterne er inkohærente *strictu senso*, men at vi ikke oplever denne inkohærens, skyldes, at teksterne udnytter denne inkohærens til at skabe kohærens på et trinhøjere niveau.

Hvis man konstaterer, at det ikke er muligt at etablere kohærens af første orden, så kunne det være "end of story": Teksten er inkohærent – og derfor ikke en tekst. Men hvis og når tekster er lavet i overensstemmelse med tekstprincipperne for deres ordning, så har modtager en berettiget forventning om, at teksten er kohærent – også selv om den ikke er førsteordenskohærent.[6]

Det overordnede tekstprincip har jeg tidligere døbt ikonicitetsprincippet for mening (jf. Ulbæk 2005): at sætninger, som er anbragt tæt sammen, også har en meningsmæssig tæt relation – de er relevante for hinanden (under forudsætning af Grices samarbejdsprincip, Grice 1989). Det er en forventning, som den skrivende må respektere, og som læser bruger som ledetråd. Her spiller punktum (og anden tegn-

sætning) en rolle som adskiller mellem sammenstillede sætninger/perioder (jf. teorier for interpunktion, Nunberg 1990 og Jones 1996). På tilsvarende vis er afsnit heller ikke sammenstillet tilfældigt (jf. min teori om pipelines, Ulbæk 2003), og her er det ikke blot punktummet, som er ledetråd for afsnitsdeling, men enten ny linje og indryk eller en tom linje og ikke nødvendigvis indryk. Afsnitsdelingen kan være signal for andenordenskohærens, men behøver (vist) ikke være det – man kan godt forestille sig en fortsat kohærens på første niveau, som alligevel fører til, at det er nødvendigt at markere, at emnet får en ny vinkel eller udvikling.

Altså: Læser har en forventning om (førsteordens-)kohærens pga. ikonicitetsprincippet, men den skuffes, og netop fordi forventningen er berettiget, så forventes det også, at teksten ikke bryder sammen. Og det gør den ikke, hvis læser antager, at der er kohærens på et trinhøjere niveau, altså andenordenskohærens. Mekanismen svarer på sæt og vis til Grices implikaturgenerering (Grice 1989). Givet samarbejdsprincippet så kan et maksimebrud vise sig at være skabt med hensigten at frembringe en implicit mening med udsagnet, en implikatur. På samme måde, som hører infererer en implikatur ud fra maksimebruddet, infererer læser en relation mellem sætningerne om kohærens af andenorden. Men i modsætning til implikaturgenereringen er det ikke en inferens, som fører til en ny betydning ved siden af det eksplicitte udsagn, men til en ordningsrelation, information om strukturering af teksten. For at udtrykke det i forhold til *To Verdener*, så ændrer andenordenskohærensen ikke på betydningen af sætningskæderne, men ændrer funktionen af første afsnit, så det ikke længere er en introduktion af de emner, der skal snakkes om, floden og byen, men så det bliver den kulisse, det kommende drama udspiller sig i. Med Chafes ord (Chafe 1994) bliver afsnittet til *Orientation*, en angivelse af sted (men ikke af tid – bortset fra fortælletidspunktets nutid).

Hvis vi foreløbig samler op i forhold til denne analyse, så kan vi se, at den indledende karakteristik af andenordenskohærens holder:

1) At inkohærensen ikke er absolut, men en ledetråd til andenordenskohærens.
2) At kohærens af anden orden er en struktureringsrelation og ikke en meningsrelation.
3) At inkohærens med andenordenskohærens fungerer som afslutter for et givet emne i den samlede tekst.

Opgaven for modtagers kognitive system er følgende givet ovenstående:

1) At give det foregående afsnit eller den foregående sætning en andenordenskategori (fx en af fremstillingsformerne eller Chafes orientering som i dette tilfælde).
2) At gøre dette på baggrund af ledetråde i det pågældende afsnit, sætning eller sætninger.

a. Identificere den eller de diskursreferenter, som er i denne helhed.
b. Identificere prædikatet tillagt diskursreferenten eller relationerne mellem diskursreferenter.
c. Tjekke, om der i næstfølgende sætning fortsættes med samme diskursreferent(er).
    i. Hvis der er tale om samme diskursreferent(er), sikre, at prædikationen eller relationen er integrerbar i den mentale model.
    ii. Hvis der ikke er tale om samme diskursreferent(er), antage, at der er tale om andenordenskohærens.
    iii. Søge at integrere teksten på andenordensniveau.

Modtagers rolle i læsningen af tekster er dels at udføre et *parsningsarbejde*: uddrage alle de kodede informationer, hvad angår leksikon og sætningsstruktur, og dels at udføre et *inferensarbejde*: sætte alle elementer ind i alle kontekster, kommunikationskonteksten og tekstkonteksten. Kommunikationssituationen er den overordnede vejleder til modtager for forståelsen af tekstens formål, og derefter kommer alle ekstratekstuelle signaler omkring teksten herunder layout og placering i sammenhæng med eventuelle andre tekster (herunder tekstens instrukser om organisering: overskrifter, manchetter, tekstbokse etc.). Og endelig

kommer så teksten som kontekst for sig selv i den sekventielle læsning. Og det er på det niveau, vi nu befinder os. Og her gælder det derfor den specifikke inferens udløst af forventningen om andenordenskohærens: Hvilken funktion skal det foregående tekststykke tilskrives?

Dette er en inferensproces på et induktivt grundlag (kan også tænkes abduktivt: *inference to the best explanation,* Hobbs 2004): at læser samler ledetråde i teksten til at kategorisere funktionelt. Ledetrådene kigger vi på bagefter, for først vil jeg give et bud på, hvilke typer kategorier, læser kunne tænkes at ordne teksten efter. Og her er mange muligheder:

1) Læser har blot tomme kategorier.

Dvs. at læser registrerer tilstedeværelsen af andenordenskohærens, men vælger ikke eller kan ikke kategorisere typen af tekst som andet end en afsluttet helhed: at noget slutter og noget andet følger. For læser har dette den ulempe, at der så ikke er så megen allerede givet viden, som kan trækkes ind i tekstforståelsen.

2) Læser har vage kategorier.

Dvs. at læser ganske vist kategoriserer, men at indholdet i kategorierne ikke er fuldstændigt eller har upræcise applikationskriterier.

3) Læser udnytter genrespecifikke taksonomier.

Dvs. at læser både har genreforståelse og kan anvende forskellige taksonomier givet identifikationen af genren. (Mellem 2) og 3) kunne man godt tænke sig mellemformer: genreuspecifikke taksonomier, ufuldstændige taksonomier og lign.).

Inden for de fiktive og narrative genrer er de funktionelle kategorier først og fremmest selve narrativen, dvs. den handlingsorienterede kategori: A udfører en handling (vis a vis B; af en årsag; med et formål). Chafe antager følgende struktur for en fortælling:

Chafe: Orientation, complication, climax, denouement (plottets løsning), coda (Chafe 1994, 128 ff.).

Og her er William Labovs opsummering af den teori, han formulerede med Joshua Waletzky i slutningen af 1960'erne:

> We now consider the structural types of narrative clauses introduced by L&W. The chief addition to this part of the framework is that complicating action clauses are necessarily sequential clauses, that is, they can participate in temporal junctures; this is not true of abstracts, orientations and codas.
> (3.1) Definition: An *abstract* is an initial clause in a narrative that reports the entire sequence of events of the narrative.
> (3.2) Definition: An *orientation clause* gives information on the time, place of the events of a narrative, the identities of the participants and their initial behavior.
> (3.3) Definition: A clause of *complicating action* is a sequential clause that reports a next event in response to a potential question, "And what happened [then]?"
> (3.3.1) Implication: All sequential clauses are clauses of complicating action and all clauses of complicating action are sequential clauses.
> (3.4) Definition: A *coda* is a final clause which returns the narrative to the time of speaking, precluding a potential question, "And what happened then?"
> (http://www.ling.upenn.edu/~wlabov/sfs.html, jf. også Thurah 2010, kap. 5, Lund 1997, 23-34)

Inden for sagprosa kunne man forsøge sig med en funktionsorienteret taksonomi med udgangspunkt i begrebet om fremstillingsformer. Lotte Rienecker og Peter Stray Jørgensen har i deres glimrende bøger om den gode opgave og om studiestart (Jørgensen og Rienecker 2011; Rienecker og Jørgensen 2012) givet de fremstillingsformer, som den studerende er nødt til at kende for at kunne skrive en akademisk opgave. Der listes følgende akademiske fremstillingsformer op: Perspektivering, vurdering, argumentation, refleksion, diskussion, forklaring, fortolkning, sammenligning, kategorisering/klassifikation, analyse, definition, redegørelse, beskrivelse, referat/resumé, parafrase, citat (Jørgensen og Rienecker 2011, 63 f.). Derefter fremstilles pædagogisk en opgaves struktur: indledning, teori og metode etc. (op. cit., 65), og de

enkelte strukturelementer parres med de fremstillingsformer, som passer til og udfylder den pågældende funktion for elementet.

Hvis det er muligt at have en passende taksonomi af fremstillingsformer som teoretisk batteri, som også kan fungere kognitivt for både skriver og læser, så har vi det fornødne indhold, som andenordenskohærens kan adressere. Men selv hvis vores og/eller læserens taksonomi er ufuldstændig, så kan læser godt drage andenordensinferensen og slutte, at nu starter noget nyt, som lægger sig til det foregående, uden at der skabes en entydig relation mellem de to afsnit. Ingen læser tekster uden vaghed i forståelsen.

Ledetråde

Vi antager nu, at læser har en passende mængde viden om genrer og fremstillingsformer, som kan anvendes i læseprocessen. Men den viden skal jo aktiveres i selve læsningen. Vi vælger at se bort fra, at der altid er mulighed for læseren at finde eksterne ledetråde (både situationelt og paratekstligt), og koncentrerer os om de interne ledetråde – også fordi læser faktisk kan nøjes med disse i forståelsen af teksten (tekster har et kontekstfrit potentiale for forståelse).

Mit forslag er, at læser finder tekstelementer, som kan matches mod træk, som karakteriserer de forskellige fremstillingsformer. Her vil jeg i første omgang blot skitsere, hvordan dette kan ske ved at lave en slags idealiseret analyse, altså hvor der ikke påstås, at det faktisk er sådan, det foregår, men blot angive en måde, hvorpå det kan lade sig gøre.

Udgangspunktet er at finde sætningens diskursreferent. Derfor skal læser skelne mellem diskursreferent og prædikat, idet prædikatet ikke er basis for kohærens. Vi kan fortsætte med vores eksempeltekst:

1. Salzach er ingen munter Flod

Salzach er diskursreferent, ingen-munter-flod er prædikatet (Salzach er en flod af den ikke-muntre type).

Næste sætning introducerer nyt emne, en landsby, som relateres til floden:

2. der ligger en lille Landsby paa dens østre Bred

Som før bemærket, så skifter teksten qua den ny diskursreferent emne, så der er for så vidt tale om inkohærens, hvad emnet angår. Dog relateres byen til floden ved beliggenheden. Denne inkohærens i emneskift kan opfattes som første ledetråd i orientering og opstilling af scene, hvor scenens forskellige elementer placeres inden selve handlingen begynder.

Som det kan ses, er den semantiske analyse allerede påbegyndt, men kan videreføres ved at flod og landsby i overensstemmelse med Charles Fillmores frame semantics (jf. Allan 2001, 251 ff.) er begreber, som har et struktureret (delvist encyklopædisk) indhold, herunder at floder har flodbredder, og landsbyer består af en lille mængde huse. Derfor er introduktionen af "østre bred" og senere i næste afsnit "husene" som nye diskursreferenter forberedt; de er begge implicitte i begreberne.

Men ser vi videre til den "store" inkohærens, nemlig mellem de to første afsnit og det tredje, hvor solen pludselig dukker op, så er det dér, læser skal have kategoriseret de første to som fortællingens orientering, så indledningen tjener som ramme for den egentlige handling.

Vi tager tekststykket frem igen:

Salzach er ingen munter Flod, og der ligger en lille Landsby paa dens østre Bred, der er meget trist, meget fattig og sælsomt stille.
Som en elendig Flok af vantrevne Tiggere, der er bleven standsede af Vandet og Ingenting har havt at give i Færgeløn, staa Husene nede paa den yderste Bræmme af Bredden, med deres værkbrudne Skuldre trykket mod hinanden, og stage haabløst med deres trøskede Krykkestolper i den graalige Strøm, medens deres sorte, glandsløse Ruder fra Baggrunden af Svalegangene stirre med et skulende Udtryk af hadefuld Kummer efter de lykkeligere Huse derovre, der enkeltvis og to og to og hist og her i hyggelige Klynger sprede sig over den grønne Slette langt bort ind mod

det gyldentdisede Fjerne. Men om de fattige Huse staar der ingen Glands, kun rugende Mørke og Tavshed tynget af Lyd fra Floden, der trevent, men dog aldrig standsende siver forbi, mumlende hen for sig paa sin Vej saa livstræt, saa underligt aandsfraværende.
(Jakobsen op.cit.).

Ledetrådene for læser kunne her være, at tekststykket får gestaltet en scene med flod og landsby og lavet en beskrivelse, hvor besjælingen af husene metonymisk fungerer som tekstlig modstilling af den fattige bred kontra den rige på den modsatte side. Der er med andre ord lokaliseringselementer (de lykkeligere huse derovre) og beskrivelseselementer (haabløst, hadefuld Kummer, rugende Mørke og Tavshed). Fraværet af egentlige handlende agenter er en tilsvarende ledetråd.

Som sagt opfatter jeg processen som et induktivt og abduktivt kompleks: Man samler evidens, som skal lede frem til, at man med en eller anden sandsynlighed danner en bestemt hypotese om, hvilket formål afsnittet tjener. Jo flere ledetråde, der peger i samme retning, jo større sandsynlighed tillægger man en given hypoteses sandhed (Kaplan 1996). Og hypotesen etableres abduktivt til at forklare den induktivt opsamlede evidens.

AFPRØVNING AF TEORIEN MED ENDNU ET ANALYSEEKSEMPEL

Teorien skal nok vise sig at have mange vanskeligheder at overvinde, men for dog i første omgang at se, om den er på rette vej, så lad os prøve at teste den på endnu et eksempel. Eksemplet er en avistekst, en oplysningstekst til børn om agern og koblet sammen med aktiviteter: hvordan man laver agernmel, og hvordan man af agernmel laver småkager. Teksten er god som testseng, fordi den er simpel (overskuelig) og meget kohærent. At den er meget kohærent, betyder, at små sprækker spiller en rolle for muligheden for andenordenskohærens, så det er dem, vi leder efter.

Teksten vil jeg i første omgang præsentere uden afsnitslinjeskift og uden storafsnitsoverskrift for ikke at distrahere. Og for så vidt kan man sige, at det netop er disse afsnitsinddelinger, teorien skal finde, men det skal dog tages med to gran salt: Teksten er en avistekst og har derfor mange afsnit, måske flere end kognitivt passende, og desuden er skribenter ikke altid pålidelige. De laver afsnit, hvor der ikke "burde" være nogen, og springer andre over. Imod dette kan man sige, at den, der analyserer, har det privilegium at kende den oprindelige opsætning, men det giver i det mindste læseren en mulighed for selv at analysere med og dermed danne sin egen overbevisningsfaktor, som teoriens sandhed kan ganges med.

Her er analyseteksten, de første femten perioder af avisteksten *Sjov og småkager med agern* (Ole Laursen 2011):

> 1. Det majestætiske egetræ er Danmarks nationaltræ. 2. Egetræets frø hedder agern. 3. Agern er brune nødder, der sidder i en lille skål. 4. I Danmark har vi to naturligt hjemmehørende arter af egetræer, nemlig stilkeg og vintereg. 5. Stilkegen har fået sit navn, fordi dens agern har en stilk. 6. Sammen med skålen ligner stilken en lille pibe. 7. Agern er fulde af næring og har først og fremmest været brugt som foder til svin, der blev drevet ud i skoven for at æde olden. 8. Olden er et fælles navn for agern og bog, som er bøgens frø. 9. Svinene blev kaldt oldensvin. 10. De blev sendt 'på olden' om efteråret og fik oldenflæsk på sidebenene til jul. 11. Med tre-fem års mellemrum sætter både bøg og eg masser af frø. 12. År med masser af bog og agern kaldes for oldenår, og det skaber fest i skovbunden, hvor mange dyr elsker at sætte tænderne i de næringsrige frugter. 13. Det er smart for træet at smide så mange frø det samme år, så dyrene simpelthen ikke når at æde dem alle sammen. 14. Når træet venter nogle år, er bestandene af oldenædende dyr heller ikke så store, som hvis der var masser af olden hvert eneste år. 15. Når der er mange frø og få dyr, vil flere frø spire og sikre, at bøg og eg får nogle små planter.

Nu vil vi gå ret slavisk til værks og finde alle førsteordenskohærensrelationerne i det lille tekststykke.

Førsteordenskohærens mellem (Ml; kohærens symboliseret ved →, manglende kohærens ved |):

Ml 1) og 2): det majestætiske egetræ → egetræets frø
Ml 2) og 3): agern → agern
Ml 3) og 4): ingen (agern | arter af egetræer, nemlig stilkeg og vintereg)
Ml 4) og 5): arter af egetræer, nemlig stilkeg og vintereg → stilkeg
Ml 5) og 6): stilk → stilken
Ml 6) og 7): ingen (stilk | agern)
Ml 7) og 8): olden → olden
Ml 8) og 9): ingen
Ml 9) og 10): svinene → de
Ml 10) og 11): ingen (de (svinene) | bøg og eg)
Ml 11) og 12): masser af frø → masser af bog og agern
Ml 12) og 13): masser af bog og agern → så mange frø
Ml 13) og 14): dyrene → bestandene af oldenædende dyr
Ml 14) og 15): bestandene af oldenædende dyr/masser af olden → mange frø og få dyr

Sådan! Det var et forsøg på at skabe førsteordenskohærens mellem tekstens fortløbende perioder. Jeg vender tilbage med kritiske kommentarer om lidt, men først en beskrivelse af, hvad vi har fundet ved at gennemføre analysen.

For det første er der førsteordenskohærens mellem langt de fleste af nabosætningerne set parvis (fx mellem 1 og 2 og mellem 2 og 3). Og for det andet – og i denne sammenhæng væsentligst – er der ikke førsteordenskohærens overalt, nemlig ikke mellem (3, 4), (6, 7), (8, 9), (10, 11). Det er altså her, vi skal forvente andenordenskohærens, fordi vi forventer at teksten – skønt ikke førsteordenskohærent – i bred almindelighed er kohærent (hvad enhver læser vil erklære sig enig i, at den er), dvs. der etableres andenordenskohærensrelationer.

Lad os se på dem i tur og orden!

Der er ikke førsteordenskohærens mellem perioderne 3) og 4), men er der andenordenskohærens? Inkohærensen mellem 3) og 4) afslutter talen om agern (i det mindste for en stund), dvs. der skal tales om noget nyt, om de to arter af eg, vi har i Danmark. Vi er gået fra en redegørelse om egen og dens frugter, og noget kunne tyde på, at vi er startet på en ny redegørelse med udgangspunkt i, at træarten "eg" ikke bare er et og det samme, men – for Danmarks vedkommende – to: to arter. Sammenbindingen mellem de to redegørelser er ikke synlig, bortset fra at vi er vendt tilbage til første periodes overordnede introduktion af egetræet: der tages et nyt emne op inden for samme overordnede emne. I forhold til den oprindelige emneudvikling er der tale om en digression.

Denne digression fortsætter, idet der er førsteordenskohærens mellem 4) og 5). Emnet udvikles fra den ene diskursreferent i 4), nemlig stilkegen; der gives en forklaring på dens navn. Også mellem 5) og 6) er der førsteordenskohærens, idet stilken som diskursreferent i 5) tilføres en yderligere beskrivelse i 6).

Interessant er det, at der ikke er førsteordenskohærens mellem 6) og 7), for 7) handler som 6) om agern. Men der sker et taksonomisk hop op i begrebshierarkiet for egetræer.[7] Det er uklart for mig, hvorfor bevægelsen op i hierarkiet er (førsteordens)inkohærent, mens bevægelsen nedad ikke er; det kan skyldes, at retningen vender: Teksten har ført to nedadgående bevægelser i hierarkiet: Eg har agern (helhed-del: mereologisk hierarki), eg er stilkeg og vintereg (generisk hierarki) (jf. Madsen 1999) og derefter en bevægelse tilbage fra stilkagern til agern i generisk almindelighed.

Forholdet mellem 7) og 8) er helt parallelt til 4) og 5). Vi får i 4) introduceret en ny diskursreferent, olden, som i 8) viser sig at være overbegreb til agern, der sammen med bog er søsterbegreber. Derefter opstår inkohærens mellem 8) og 9), fordi 9) er en elaborering af 7). Der er endnu en ny diskursreferent i 7), svin, som i 9) underkategoriseres som oldensvin (dvs. endnu en forgrening i overbegreb, svin, og underbe-

greb, oldensvin, hvor vi pr. implikatur kan slutte, at der er et søsterbegreb til oldensvin – de svin, som ikke går på olden (muligvis et ikke instantieret søsterbegreb, dvs. at det ikke har et særskilt navn – svin skifter muligvis navn fra svin til oldensvin, når de sendes på old, som fremgår af næste periode 10; teksten uddyber ikke).

Der er igen ikke førsteordenskohærens mellem 10) og 11). Teksten stopper med at fortælle om svin og vender tilbage til bøg og eg, hvor bøgen introduceres i 8), mens eg har været til stede fra tekstens start, men også implicit i konjunktionen "agern og bog". 11) forklarer, at bøg og eg nogle gange får "masser af frø", og via 2) og 8) ved vi, at de derfor også får masser af agern og bog, da begge er frø (agern og bog tillægges egenskaben frø, dvs. er begge en slags frø – endnu en taksonomisk oplysning). Der er med andre ord andenordenskohærens bag om 9) og 10), der uddybede svinenes fourageren i skovene.

Resten af (del)teksten er førsteordenskohærent, så vi springer detaljerne over og nøjes med at konstatere, at der er tale om en samlet fremstillingsform, som kunne kaldes forklaring. Der gives ikke bare en fremstilling af en sag, en beskrivelse af et forløb eller en redegørelse for et forhold, men en forklaring på, hvorfor de genkomne oldenår er smart for træerne. Der svares på et implicit "hvorfor" med et tilsvarende implicit "fordi".

Hvis man vil antage, at afsnitsdeling er signal for andenordenskohærens, så kan vi dels selv ud fra den ovenstående analyse lave den "korrekte" afsnitsdeling i teksten og dels tjekke denne "korrekte" deling op mod tekstens oprindelige afsnitsdeling. Analysens deling ser sådan ud:

> 1. Det majestætiske egetræ er Danmarks nationaltræ. 2. Egetræets frø hedder agern. 3. Agern er brune nødder, der sidder i en lille skål. / 4. I Danmark har vi to naturligt hjemmehørende arter af egetræer, nemlig stilkeg og vintereg. 5. Stilkegen har fået sit navn, fordi dens agern har en stilk. 6. Sammen med skålen ligner stilken en lille pibe. / 7. Agern er fulde af næring og har først og fremmest været brugt som foder til svin, der blev drevet ud i skoven

for at æde olden. 8. Olden er et fælles navn for agern og bog, som er bøgens frø. / 9. Svinene blev kaldt oldensvin. 10. De blev sendt 'på olden' om efteråret og fik oldenflæsk på sidebenene til jul. / 11. Med tre-fem års mellemrum sætter både bøg og eg masser af frø. 12. År med masser af bog og agern kaldes for oldenår, og det skaber fest i skovbunden, hvor mange dyr elsker at sætte tænderne i de næringsrige frugter. 13. Det er smart for træet at smide så mange frø det samme år, så dyrene simpelthen ikke når at æde dem alle sammen. 14. Når træet venter nogle år, er bestandene af oldenædende dyr heller ikke så store, som hvis der var masser af olden hvert eneste år. 15. Når der er mange frø og få dyr, vil flere frø spire og sikre, at bøg og eg får nogle små planter. (afsnittene angives med skråstreg: /).

Og her er så den oprindelige tekst med samme notation:

1. Det majestætiske egetræ er Danmarks nationaltræ. 2. Egetræets frø hedder agern. 3. Agern er brune nødder, der sidder i en lille skål. / 4. I Danmark har vi to naturligt hjemmehørende arter af egetræer, nemlig stilkeg og vintereg. / 5. Stilkegen har fået sit navn, fordi dens agern har en stilk. 6. Sammen med skålen ligner stilken en lille pibe. / 7. Agern er fulde af næring og har først og fremmest været brugt som foder til svin, der blev drevet ud i skoven for at æde olden. / 8. Olden er et fælles navn for agern og bog, som er bøgens frø. 9. Svinene blev kaldt oldensvin. 10. De blev sendt 'på olden' om efteråret og fik oldenflæsk på sidebenene til jul. // 11. Med tre-fem års mellemrum sætter både bøg og eg masser af frø. / 12. År med masser af bog og agern kaldes for oldenår, og det skaber fest i skovbunden, hvor mange dyr elsker at sætte tænderne i de næringsrige frugter. / 13. Det er smart for træet at smide så mange frø det samme år, så dyrene simpelthen ikke når at æde dem alle sammen. / 14. Når træet venter nogle år, er bestandene af oldenædende dyr heller ikke så store, som hvis der var masser af olden hvert eneste år. / 15. Når der er mange frø og få dyr, vil flere frø spire og sikre, at bøg og eg får nogle små planter.

Det ses helt overordnet, at den oprindelige tekst har langt flere afsnitsdelinger end den fremanalyserede deling. Desuden ses det, at den fremanalyserede deling er en delmængde af den oprindelige teksts inddelinger. Den oprindelige tekst har 9 inddelinger i afsnit, analyseteksten har 4 afsnit. Desuden har den to forskellige afsnitstyper: næste-linje-og-indryk-afsnit og dobbelt linjeoverspring ml. 10) og 11) (markeret med dobbelt skråstreg //) samt overskrift (ikke angivet, men er: Mange frø er 'oldenår').

Kan man teoretisk forsvare de flere afsnitsinddelinger? Ja, et sted især, nemlig mellem 7) og 8). Periode 8 er en digression fra den lille fortælling om oldensvinene, som er indskudt for at forklare navnet "olden". Min analyse angiver, at der er førsteordenskohærens fordi diskursreferenten olden optræder i 7) og genoptages i 8), men fanger ikke det digressive element i 8). Desuden er der inddelingen i to storafsnit med delingen mellem 10) og 11). Min teori angiver, at der ikke er førsteordenskohærens mellem 10) og 11), men ikke, at teksten deles i to afsnit: 1-10 og 11-15. Det skyldes det simple, at teorien for andenordenskohærens er nærsynet: Den ser fra en periode til den næste. Den går ikke op på et trinhøjere niveau og akkumulerer emner sammen over flere perioder. En teori for dette (tredjeordenskohærens?) vil være nyttig, men vil ikke blive forsøgt udviklet her. Man kan jo så bemærke, at der i så fald burde være tre hovedafsnit: 1-6, 7-11 og 11-15.

Når det så er sagt, så virker afsnitsinddelingen i 11-15 umotiveret ud fra indholdet; analysens resultat, at der er førsteordenskohærens mellem alle perioder og at de derfor udgør en samlet tekstklump, virker korrekt. Forklaringen skal nok søges i dels avisformatet med de smalle tekstkolonner som motiverer til at gøre afsnittene spiselige ved at lave mange små afsnit, og dels i, at det er en tekst henvendt til børn. Så afsnittene er motiveret af layout og af pædagogiske grunde.

Lad os samle op på analysen. Nu har jeg forsøgt at lave en fuldstændig kohærensanalyse på et lille og meget kohærent tekststykke. Det har vist, at selv meget kohærente tekster ikke er fuldstændig førsteordenskohærente, men at teksten fremviser brud på denne form for

stringent kohærens. Men samtidig viste analysen også, at det er muligt at analysere kohærensbruddene efter principperne om andenordenskohærens. Kohærensen mellem førsteordensinkohærens opstår på et trinhøjere niveau, hvor forskelligartede tekstdele får funktion i forhold til teksten som helhed. Tilsyneladende virker teorien for første- og andenordenskohærens analytisk begrundet.

Alligevel vil jeg i overensstemmelse med god videnskabelig skik kaste et par kritiske blikke på analysen i det følgende for at se, om den giver et tilstrækkelig dybdegående svar på problemet om måden kohærens og – især – inkohærens virker i tekster.

PROBLEMER FOR ANDENORDENSKOHÆRENSTEORIEN?

I dette afsnit vil jeg adressere to problemer. For det første: Hvad man stiller op med flere mulige diskursreferenter som antecedenter for førsteordenskohærens mellem perioderne, og for det andet, om der er tekster, som er (genuine) tekster med førsteordensinkohærens uden at der er andenordenskohærens.

Hvis man ser på periode 7), så har den flere mulige diskursreferenter, der kan dannes førsteordenskohærens med:

7. Agern er fulde af næring og har først og fremmest været brugt som foder til svin, der blev drevet ud i skoven for at æde olden.

Her har vi følgende diskursreferenter: agern, foder, svin, skoven, olden.

Faktisk er kun ”agern” gammel information. At ”skoven” som ny referent kan introduceres i bestemt form skyldes at den har ligget der implicit – egetræer hører som oftest til i skoven (jf. igen Fillmores skematiske semantik, Allan 2001). Men at teksten her introducerer så mange nye referenter, betyder også, at teksten kan tage afsæt i dem alle for at skabe den videre tekst. Og som bekendt tager teksten i 8) fat i

”olden” for at forklare dens betydning og i 9) i svinene for at fortælle, på hvilken måde olden har tjent som foder.

Som det kan ses i analysen ovenfor, så har jeg angivet, at der er kohærens mellem 7) og 8) pga. olden som fælles referent, men at der er inkohærens mellem 8) og 9) fordi der skiftes fra olden til svin. Men på en måde bør de to udviklinger betragtes ens: De er begge afstikkere fra tekstens hovedspor, og de relaterer sig begge til 7). Men pga. tekstens linearitet, kan man ikke lave en sidestilling rent grafisk. Rækkefølgen er tilfældig for så vidt, så det kunne have været olden, der var inkohærent i forhold til svin i stedet for omvendt. Men vigtigere: Der er ikke kohærens mellem 7) og 8), uanset om den ene eller den anden står der, for teksten handler om agern. En mere komplet teori for andenordenskohærens skal tage dette aspekt med i betragtning.

Hvis man følger den funktionelle grammatiks forståelse af emne og fokus (Hansen og Heltoft 2011, 17), så kan man også se, hvordan den grammatiske struktur næsten klassisk lægger op til at de fokuserede diskursreferenter efterfølgende bliver emner:

7. (Emne: Agern) er fulde af næring og har først og fremmest været brugt som foder til (fokus: svin, der blev drevet ud i skoven for at æde (fokus: olden)).

I 8) bliver *olden* det Hansen og Heltoft kalder anaforisk emneled og står som agern i 7) i forfeltet.

8. (Emne: Olden) er et fælles navn for agern og bog, som er bøgens frø

I 9) bliver svin helt parallelt anaforisk emneled i (klassisk) bestemt form.

9. Svinene blev kaldt oldensvin.

Men når vi indser, at tekstens overordnede emne er agern, så kan vi samtidig lave en tekst, som er mere (førsteordens-)kohærent.

Her er første sletning i retning af en mere førsteordenskohærent tekst:

> 1. Det majestætiske egetræ er Danmarks nationaltræ. 2. Egetræets frø hedder agern. 3. Agern er brune nødder, der sidder i en lille skål. (…) 7. Agern er fulde af næring og har først og fremmest været brugt som foder til svin, der blev drevet ud i skoven for at æde olden. (…) 11. Med tre-fem års mellemrum sætter både bøg og eg masser af frø. 12. År med masser af bog og agern kaldes for oldenår, og det skaber fest i skovbunden, hvor mange dyr elsker at sætte tænderne i de næringsrige frugter. 13. Det er smart for træet at smide så mange frø det samme år, så dyrene simpelthen ikke når at æde dem alle sammen. 14. Når træet venter nogle år, er bestandene af oldenædende dyr heller ikke så store, som hvis der var masser af olden hvert eneste år. 15. Når der er mange frø og få dyr, vil flere frø spire og sikre, at bøg og eg får nogle små planter.

Det, som klippes ud, er sideforklaringerne, som udspringer af introduktion af nye diskursreferenter: underopdelingen af egen i stilkeg og vintereg - og oldensvinene. Men som man kan se, har vi stadig en sideforklaring pga. begrebet olden som fælles betegnelse for agern og bog.

Problem: at slippe for at forklare "olden"!

> 1. Det majestætiske egetræ er Danmarks nationaltræ. 2. Egetræets frø hedder agern. 3. Agern er brune nødder, der sidder i en lille skål. (…) 7. Agern er fulde af næring og har først og fremmest været brugt som foder til svin, der blev drevet ud i skoven for at æde (…). (…) 11. Med tre-fem års mellemrum sætter (…) eg(en) masser af frø. 12. (…) og det skaber fest i skovbunden, hvor mange dyr elsker at sætte tænderne i de næringsrige frugter. 13. Det er smart for træet at smide så mange frø det samme år, så dyrene simpelthen ikke når at æde dem alle sammen. 14. Når træet venter nogle år, er bestandene af oldenædende (→agernædende) dyr heller ikke så store, som hvis der var masser af olden (→

agern) hvert eneste år. 15. Når der er mange frø og få dyr, vil flere frø spire og sikre, at (…) eg(en) får nogle små planter.

Resultatet bliver dermed en tekst, som udelukkende er førsteordenskohærent, fordi de digressive strukturer, som – vel af pædagogiske grunde – blev skabt via introduktion af nye diskursreferenter, har kunnet fjernes.[8]

Selv om andenordenskohærens er baseret på mangel på førsteordenskohærens, så kan man ikke sige, at den nu frembragte rene førsteordenskohærente tekst er mere kohærent end den oprindelige tekst. Den er jo netop kohærent ved at kunne være kohærent på et andet plan. Men vi har fået en mere enstrenget tekst, en tekst uden digressive elementer.

INDVENDINGER MOD TEORIEN OM ANDENORDENSKOHÆRENS

Jeg vil her fortsætte den kritiske undersøgelse af teorien med yderligere indvendinger. Den første er, hvis teorien genererer andenordenskohærens, hvor der ingen kohærens er, den anden er, hvis der genereres andenordenskohærens, hvor der snarere er tale om førsteordenskohærens. Og endelig er der spørgsmålet om, hvordan andenordenskohærens forholder sig til de typografiske markeringer af fx afsnit i teksten.

Lad os starte med første indvending: I stedet for andenordenskohærens er der ingen kohærens. Klassiske steder, hvor det forekommer, er i radioaviserne, hvor nyheder præsenteres i hurtig rækkefølge uden pauser, men også hvor informationer præsenteres uden pause, som i følgende eksempel:

1. Det var radioavisen. Jeg hedder Preben Lund (P4 kl. 14.03 d. 13.07.11).

Der er, som efterhånden skulle være klart, ikke førsteordenskohærens mellem de to udsagn. Men så kunne der jo være andenordenskohærens, for de to informationer bringes i en sammenhængende talestrøm – angivet her som sætninger efter hinanden som i tekster. Derfor er der den pragmatiske forventning, at de to sætninger hænger sammen, belyser hinanden (jf. ikonicitetsprincippet for mening (Ulbæk 2005), som anvendt ovenfor). Så derfor vil vi, som hørere, søge efter muligheden for andenordenskohærens. Og der tror jeg bare, at man må sige, at muligheden for andenordenskohærens fejler, hvis vi ikke er i stand til at relatere de to udsagn. Men det er en fejlbarlig proces, fordi den er induktiv/abduktiv. Vi søger i vores database over relationsmuligheder, og hvis vi ikke finder nogen, så "returnerer" søgningen en tom mængde, hvorefter vi antager, at der ikke er nogen relation. Men databasen kan jo være ukomplet, og derfor kan en opdateret database på et senere tidspunkt finde en relation, eller, da vi ikke er computere, søgningen er ikke fuldstændig, hvorfor vi tilsvarende på et senere tidspunkt kan finde en relation (som det velvalgte svar på en spydighed, som først dukker op dagen efter – når det er for sent).

Man skal være opmærksom på, at selv om der ikke er tekstlig kohærens mellem de to udsagn i ovenstående eksempel, så er det ikke ensbetydende med, at udsagnene er irrelevante. De er begge relevante udsagn i radioavis-konteksten, men de er blot ikke relevante for hinanden. Man kan opfatte dem som en liste af urelaterede udsagn, på samme måde som listen med citroner og vaskemiddel på indkøbsseddelen ikke er relaterede. Der kan lægges information ind mellem dem, som ikke ændrer de to udsagns indbyrdes status:

2. Det var radioavisen. Vi er tilbage om en time. Jeg hedder Preben Lund.

Eller begge kan udelades på skift – den anden nok lidt lettere end den første (hvad der ikke har noget med kohærens at gøre).

3. Det var radioavisen.
4. Jeg hedder Preben Lund.

Med andre ord skulle netop det, at man ikke kan finde andenordenskohærens, være medvirkende årsag til eller begrundelse for at antage, at der ikke er kohærens mellem to udsagn, der ellers synes at være kommunikeret som havende indbyrdes relevans.

Den anden indvending relaterer jeg til følgende tekst:

> Du kommer til at købe ind i dag. Frederik har forstuvet ankelen og er på skadestuen. Jeg skal have en ny tandbørste. Købmanden lukker først klokken 7 (Peter Harder 1979, citeret i Borchmann 2010, s. 14).

En mulig analyse er, at teksten ikke er førsteordenskohærent, men at den"burde være det". Med andre ord skal signaler til aktivering af søgning efter andenordenskohærens deaktiveres og erstattes af brobyggende inferenser, som lægger relationer af førsteordenskarakter ind i teksten – og gør den sammenhængende på førsteordensniveau. Relationen mellem første og anden sætning kunne således være den, at Frederik skulle have købt ind, men er forhindret, hvorfor ansvaret herfor forsøges lagt hos modtager. Tredje sætning kan derefter relatere sig til første sætning, idet indkøbet infereres til at bestå i en "ny tandbørste". "Købmanden" i sidste sætning giver derefter mulighed for at besvare et forventet "hvor", og det angivne lukketidspunkt antyder, at det er muligt for hører at foretage indkøbet.

Med andre ord: Teksten er ikke inkohærent, men den proces, som sætter søgningen efter andenordenskohærens i gang, skal sættes i stå og erstattes af søgning efter brobyggende inferenser som reetablerer teksten på førsteordensniveau. Det kunne pege på, at inden man sætter søgning efter andenordenskohærens i værk, så skal man forsøge at opnå førsteordenskohærens. Og kan man ikke etablere den, så kan man lede efter andenordenskohærens. Og hvis det også fejler, så slutter man, at teksten ikke er kohærent, at den er inkohærent – eller ikke er tænkt som sammenhængende (jf. radioaviseksemplet ovenfor).

En sidste, men vigtig, indvending går på, at hvad skal vi egentlig med andenordenskohærens, når nu forfattere og tekstskabere generelt udnytter typografiske muligheder til at signalere, at nu kommer der noget nyt, som ikke følger af det foregående – eller ikke knytter sig så tæt på det foregående, at det skrives som sammenhængende tekst?[9]

Det korte svar er, at der netop benyttes typografiske hjælpemidler til at understøtte læserens forståelse af, at her er der tale om andenordenskohærens. Den tekstuelle inkohærens tydeliggøres med andre ord af den typografiske opsætning. I *To Verdener* er det dramatiske skift mellem den indledende beskrivelse af scenen (orienteringen: Hvor er vi) og handlingens påbegyndelse med solnedgangen markeret typografisk: Der er tre linjeskift, og midt heri er sat en stjerne. Tydeligere kan J.P. Jakobsen vel ikke angive, at nu skifter vi over til noget andet? Og de to remedier: Det sproglige skift i diskursreferent – og i tid (endnu et signal, som fagfællebedømmeren også har gjort opmærksom på), og det rigtigt anbragte store mellemrum fortæller læseren, at der nu skiftes fra en fremstillingsform, som har beskrivende karakter, til en fremstillingsform, der har narrativ karakter. Men typografien tydeliggør andenordenskohærens; den skaber den ikke. Flyttes det store mellemrum op midt i afsnittet om byen, så ville det ganske vist signalere andenordenskohærens, men læseren ville være forvirret: Hvad skulle den adskillelse til for? Og med god grund: der er stadig førsteordenskohærens, så signal om andenordenskohærens er vildledende.

Teorien om andenordenskohærens er en sproglig eller tekstlingvistisk teori, ikke en typografisk teori. Den respekterer selvfølgelig, at der er udviklet konventionaliserede typografiske redskaber til at signalere inkohærens, dvs. udløser en forventning om andenordenskohærens (tekstens helhedskarakter peger væk fra inkohærensen og instruerer modtageren til at fortsætte: Det hele hænger sammen til sidst).

Jeg har indirekte testet modtageres evne til at finde andenordenskohærens. Indirekte, fordi det er forskning, der udspringer af min teori om pipelines (Ulbæk 2003). Pipelines er informationsstrukturer mellem afsnit, og jeg havde derfor en interesse i at sikre mig, at afsnit faktisk

er noget, som har en tekstlig funktion, og ikke blot en måde at gøre teksten mere spiselig rent visuelt. Derfor har jeg forelagt informanter tekster, hvor afsnitsinddelingen var fjernet, og bedt dem markere, hvor de mener, der bør være afsnit (se Ulbæk 2013). Resultaterne viser, at der er afsnit, der er meget robuste: Stort set alle, inklusive den oprindelige teksts forfattere, har valgt afsnittet. Der er afsnit, hvor en majoritet har valgt dem, og endvidere er der nogle, hvor kun få mener, der bør være afsnit. Endelig er der mange mulige afsnitsvalg, der ikke vælges, hverken af de oprindelige skribenter eller af informanterne.

Hvordan er dette så relevant for den nuværende diskussion? Forsøget demonstrerer, at typografiske afsnitsmarkeringer har den funktion at markere afsnit – men afsnit er også andenordenskohærente strukturer i teksten. Og disse andenordenskohærensstrukturer kan dermed vises at have realitet i og med dette eksperiment: Læserne kan ikke bruge konventionaliserede typografiske signaler til at oprette mentale blokke af tekst, al den stund de er fjernet. Læserne bruger de tekstlige ressourcer, *in casu* inkohærens, til at ordne teksten i overordnede strukturer, som samler teksten i helheder, der lægger sig hen over tekstens linearitet. Den typografiske afsnitsmarkering kan fungere som et hjælpemiddel til læseren om at lave den struktur – hvis skribenterne selv er i stand til at håndtere hjælpemiddelet. Og det er de i det store og hele (jf. diskussionen heraf i Ulbæk 2013).

AFSLUTNING

Jeg har altid holdt Hallidays udsagn "For a text to be coherent, it must be cohesive (Halliday 1994, 339) for usandt (kohæsion er et hjælpemiddel til kohærens, som er overordnet kohæsion rent begrebsligt). Det gør jeg sådan set stadig, men det har med min teori om første- og andenordenskohærens fået en relativ sandhed. Det er sandt for førsteordenskohærens. Førsteordenskohærens er betinget af, at der er elementer i sammenhængende perioder, som refererer til samme fænomen(er), og at det er muligt at etablere relationer mellem dem. Det nye i min teori er så, at når førsteordenskohærens bryder sammen, så er der ikke nødvendigvis tale om, at teksten er inkohærent. Dette sammenbrud,

som så ikke er et sammenbrud, men et signal, en ledetråd, kan bruges i en inferentiel proces af læseren til at finde en ny orden for teksten. Teksten er kohærent på et højere niveau, er andenordenskohærent. Det er denne simple struktureringstankegang, som jeg har forsøgt at belægge med eksempler og analyser i ovenstående. Det nye i den fremstilling er, at det giver nogle redskaber til at forstå den strukturering af teksten, som vi godt kender intuitivt, og som vi aktivt læser og skriver efter. Om det så er en måde, man vil benytte i forskning og undervisning, vil tiden vise. Jeg har dog ikke svært ved at se tankegangen appliceret på utallige tekster og dermed give den analyserende en bedre forståelse for, hvordan kohærens etableres i tekster!

Ib Ulbæk
Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
Københavns Universitet
ibu@hum.ku.dk

NOTER

1 Denne form for indledning er klassisk og genfindes i mange tekster: ”Vejen bøjede til venstre over en Bro…” (Johs. V. Jensen: Kongens fald, her Jensen, 1999, 9); Karen Blixen: Sorgagre (Blixen 1972); igen J.P. Jacobsen: ”Sommer var det, midt paa Dagen, i et Hjørne af Hegnet” (Mogens, i Jacobsen 1973, 9).

2 Jeg vælger kun at regne med to niveauer: første- og andenordenskohærens. Begreberne er ”nærhedsbegreber” og spiller ikke sammen over afstand, så vidt jeg kan gennemskue, for at danne højereordensstrukturer af tredje- eller højereorden. Det gælder, uanset om der er tale om kohærensrelationer mellem sætninger eller afsnit.

3 "One way to assign a structure to a textbase may be derived from its referential coherence. We establish a linear or hierarchical sequence of propositions in which coreferential expressions occur." (Kintsch og van Dijk 1978, 365).

4 I sidste ende handler det om at etablere en semantisk struktur, først for den enkelte sætning og derefter mellem sætningerne. Den traditionelle semantiske analyse handler om at opdele sætningen i argumenter (diskursreferenter) og prædikater. Og prædikaterne kan være et-, to- eller trepladsprædikater: Simon cykler, Mogens ser hunden, Emil giver konen ringen (jf. Saed 2003).

5 For mental model, se Johnson-Laird 1983; Togeby 1993.

6 Tekstprincipper: Sætninger følger efter hinanden adskilt af punktummer eller anden interpunktion, sætninger organiseres i afsnit; afsnit samles i kapitler, hvis der er tale om en bog eller blot i større superafsnit navngivet med overskrifter i lighed med kapiteloverskrifter. Med andre ord: organisering fra start til slut.

7 Jeg har tidligere behandlet begrebstaksonomiers rolle i tekster i (Ulbæk 2007). Hvordan taksonomierne er organiseret, og hvordan de har tekstlig og kommunikativ realitet, skal ikke undersøges her; blot antages det, at de eksisterer i en form, som kan gøres fælles for afsender og modtager (dvs. snarere folkpsychology end scientific taxonomy), sådan som afsender gør i nærværende tekst: forklarer, at der er to arter af egetræer (mindst). og giver en uddybende forklaring på den ene art(s) navn.

8 Digressive strukturer er det, som Lise Bernhardt kalder tekstuelle bistrukturer (Bernhardt 2003)

9 Denne indvending skylder jeg den anonyme fagfællebedømmer tak for.

LITTERATUR

Allan, Keith (2001) *Natural language semantics*. Oxford: Blackwell.

Bernhardt, Lise (2003) ”Tekstuelle bistrukturer – definition og funktion”. *Hermes* 30. 129-158.

Blixen, Karen (1972) *Vinter-Eventyr*. København: Gyldendal.

Borchmann, Simon (2010) ”Tekster og sproghandlinger: introduktion til et tema og en problematik”. *Skandinaviske Sprogstudier* 1 (1). 1-39.

Chafe, Wallace (1994) *Discourse, consciousness, and time*. Chicago: The University of Chicago Press.

Grice, Herbert Paul (1989) *Studies in the way of words*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Halliday, Michael A. K. (1994) *An introduction to functional grammar*. 2. udg. London: Arnold.

Hansen, Erik og Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Hobbs, Jerry (2004) ”Abduction in natural language understanding”. Laurence R. Horn og Gregory Ward (red.): *The handbook of pragmatics*. Oxford: Blackwell. 724-741.

Jakobsen, J.P. (1973) *Mogens og andre noveller*. København: Gyldendal.

Jensen, Johannes V. (1999) *Kongens fald*. København: Gyldendal.

Johnson-Laird, Philip N. (1983) *Mental models*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jones, Bernhard (1996) *What's the point? A (computational) theory of punctuation*. Ph.d.-afhandling. University of Edinburgh.

Jørgensen, Peter Stray og Lotte Rienecker (2011) *Studiehåndbogen*. 2. udg. Frederiksberg: Samfundslitteratur.

Kaplan, Mark (1996) *Decision theory as philosophy*. New York: Cambridge University Press.

Kintch, Walter og Teun van Dijk (1978) “Towards a model of text comprehension and production”. *Psychological Review* 95 (5). 363-394.

Labov, William (u.å.) “Some Further Steps in Narrative Analysis”. Internetadresse: http://www.ling.upenn.edu/~wlabov/sfs.html

Laursen, Ole: “Sjov og småkager med agern”. *24timer*, 5.10.2011.

Lund, Marie (1997) *Novellen. Struktur, historie og analyse*. Espergærde: Centrum.

Madsen, Bodil Nistrup (1994) *Terminologi 1 – principper og metoder*. København: Gads Forlag.

Nunberg, Geoffrey (1990) “The Linguistics of Punctuation”. *CSLI Lecture Notes* 18, Stanford, CA.

Rienecker, Lotte og Peter Stray Jørgensen (2012) *Den gode opgave*. 4. udg. Frederiksberg: Samfundslitteratur.

Saed, John I. (2003) *Semantics*. 2. udg. Oxford: Blackwell.

Thurah, Thomas (2010) *Tekstanalyse og litterær metode*. København: Gyldendal.

Togeby, Ole (1993) *Praxt*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Ulbæk, Ib (2001) "Æstetik og kohærens. Hvornår er en Morgan bedst?" Lars Heltoft og Carol Henriksen (red.): *Den analytiske gejst*. Roskilde: Roskilde Universitets Forlag. 247-258.

Ulbæk, Ib (2003) "Pipelines og pipelining. Et forsøg på at forklare afsnitskohærens". *NyS. Nydanske Studier og Almen Kommunikationsteori* 31. 54-81.

Ulbæk, Ib (2005) *Sproglig tekstanalyse. Introduktion til pragmatisk tekstlingvistik*. Århus: Academica.

Ulbæk, Ib (2007) "Begrebslig ikonicitet i ikke-narrative sagprosatekster". Henrik Jørgensen og Peter Widell (red.): *Det bedre argument*. Århus: Wessel og Huitfeldt. 433-454.

Ulbæk, Ib (2013) "Har tekstafsnit realitet?" Simon Borchmann m.fl. (red.): *Gode ord er bedre end guld: festskrift til Henrik Jørgensen i anledning af 60-årsdagen*. Århus: Aarhus Universitet.

Vagle, Wenche, Margareth Sandvik og Jan Svennevig (2004) *Tekst og kontekst: en innføring i tekstlingvistik og pragmatik*. Oslo: Cappelen.